

Sumari

Pròleg	7
Introducció	13
1. Diari de guerra d'Estat Català a les terres de Ponent i del Pirineu (1936-1939)	21
Antecedents: gener, febrer, març i abril del 1936	21
2. Aproximacions biogràfiques a divuit militants ponentins d'Estat Català.....	117
Antoni Albà i Ferran.....	119
Ernest Amorós i Figueres	123
Reis Bertral i Terré	125
Antoni Blàvia i Esquirol.....	129
Jaume Brufau i Civit.....	134
Francesc Bullich i Roca	137
Alexandre Carné i Novell.....	141
Josep Clota i Blanch	145
Josep Cuberes i Porta	148
Josep Estrada i Fabregat	149
Josep Maria Esteve i Micheli.....	152
Josep Ibern i Eroles.....	153
Francesc Paniello i Grau.....	158
Jaume Ros i Serra.....	161
Francesc Torrent i Farran	166

Joan Urgell i Beà.....	169
Alexandre Viladrosa i Mas.....	173
Josep Maria Xammar i Sala	177
Agraïments.....	183
Bibliografia.....	185
Annex 1. Voluntaris ponentins i pirinencs identificats en les centúries i columnes d'Estat Català.....	191
Annex 2. Militants ponentins i pirinencs d'Estat Català inter- nats en camps de concentració francesos	211

Pròleg

Amb aquest llibre titulat *Lliure i proletària! Estat Català a les terres de Ponent i del Pirineu (1936-1939)*, Ferran Dalmau completa una trilogia d'obres dedicada a la història de l'independentisme a les terres de Ponent i els Pirineus occidentals, que inicià amb David Sancho, amb *Fills de la vuitena. 50 anys d'esquerra independentista a l'Aran, els Pirineus i Ponent*, i continuà amb la biografia *Joan Culleré i Ibars (1916-1995). La llibertat per maleta*, publicades totes tres per l'editorial Pagès.

Ferran Dalmau estructura el seu llibre en tres apartats. El primer, la seva part troncal, ressegueix dia a dia l'actuació de la militància ponentina d'Estat Català durant el període bèl·lic. Ho fa a la manera del dietari *La societat catalana durant la guerra civil*, escrit el 1978, com ell mateix s'intitulava, per un periodista polític. Manuel Cruells havia estat testimoni directe d'aquells esdeveniments i de l'evolució política de la formació independentista, de la qual formava part, precisament, com un dels dirigents de les joventuts estatistes.

Perquè, salta a la vista de seguida, en el treball de Dalmau, sense pretendre-ho, són els joves els protagonistes principals de l'estudi. Home jove, de classe treballadora, i nascut a Catalunya, omple el perfil de la majoria de la militància del primer partit independentista durant els tres anys de la guerra, segons avançava Marc Santasusana en la seva aportació sobre l'etapa republicana de la història centenària de la formació fundada per Macià. I, tot i que eren minoria, joves eren també les dones militants d'Estat Català, que des de l'octubre del 1936 foren estructurades pel seu Comitè Central dins d'una secretaria femenina presidida per una dirigent igualment ponentina com Anna Badia, la més petita de la coneguda nissaga de Torregrossa.

Efectivament, tot i que aquesta presència majoritària de la joventut en el separatisme —la denominació majoritària de l'independentisme en aquell moment— era quelcom habitual en èpoques precedents, i el fet d'organitzar la militància independentista fidel al projecte de Macià entre 1931 i 1936 a través de les JEREC podria explicar en part aquest fenomen, és evident que el gruix d'Estat Català al llarg de la contesa bèl·lica la componia un jovent actiu, immadur encara per a la política, que al començament de la guerra provocà una veritable allau de nova militància que doblaria en poques setmanes el nombre de delegacions del partit arreu del Principat.

Tot i que l'exclusió del partit independentista dels òrgans polítics de govern i, en primer lloc, del que de fet dirigia el país durant aquells atzarosos dies, el Comitè de Milícies Antifeixistes, suposà un *handicap* evident per al seu desenvolupament, com explica l'autor, la joventut catalana s'afiliava a Estat Català captivada per un projecte polític engrescador, partidari d'una estratègia de catalanització de la revolució, al marge del excessos de violència que es produïen arreu del Principat, especialment a l'inici de la contesa, i, fins i tot, compromès a salvar la vida de gent amenaçada i perseguida.

Per això mateix, l'elecció per part de Ferran Dalmau d'un diari de guerra com a model de relat dels esdeveniments, en comptes d'una narració general —molt més freda i distanciada dels protagonistes—, té la virtut de fer-nos prou més propera i personalitzada la trajectòria individual i col·lectiva d'aquesta jove militància independentista procedent de la part més occidental del nostre territori nacional.

Així, a l'hora d'agrupar la diversa informació dispersa sobre l'evolució política d'aquesta formació a les comarques referides, i aportar al mateix temps moltes dades desconegudes fins ara sobre el desenvolupament polític d'Estat Català, l'autor aconsegueix donar una visió gairebé quotidiana, en qualsevol cas, molt més humanitzada, i, a vegades, èpica, de les dificultats vivencials, les misèries i, en definitiva, el patriotisme, de tota una generació de militants lliurats a la causa quasi sempre de manera voluntària i desinteressada.

Aprofundint en una narració propera que combina l'enfocament individual amb la trajectòria política general de la militància separatista de les terres de Ponent i els Pirineus occidentals, en el segon apartat del llibre Ferran Dalmau selecciona una sèrie de divuit biografies que il·lustren, des d'una perspectiva focalitzada en els personatges elegits, el que fou la seva

duríssima experiència política i personal, que va més enllà fins i tot del període bèl·lic, quan, consegüentment a la derrota, els i les estatistes supervivents foren víctimes, en molts casos fins a la mort, d'una violenta repressió que marcà per sempre més tota aquesta generació del nostre país.

Perquè, no assedegat el seu compromís antifeixista amb la participació en la contesa bèl·lica de 1936 al 1939, molts dels joves que aconseguiren sobreviure a aquest capítol de la lluita contra el feixisme que representà la guerra en territori peninsular, continuaren el combat contra el totalitarisme en les seves diferents versions —nazi, feixista o franquista, o totes a la vegada—, un cop acabada la guerra.

Aquesta persistència tossuda en el combat antifeixista del jovent d'Estat Català testimoniada per Dalmau en aquestes pàgines, desmenteix, per l'única via infal·lible, la dels fets, el mantra tendencios i interessat, encara avui present fins i tot en alguns sectors de l'independentisme, sobre el suposat feixisme de les JEREC. Curiosament, havien estat Josep Dencàs i Miquel i Josep Badia, paradoxes del relat històric gairebé sempre interessat, els responsables principals de l'ensinistrament i de la tutela sobre els primers passos inicials en la política independentista de molts d'aquests joves que enarborarien durant la guerra la mateixa bandera estelada dels seus líders generacionals, els dos germans de Torregrossa assassinats a Barcelona el vint-i-vuit d'abril de 1936 per un escamot de la FAI.

Per a arrodonir aquest treball d'investigació, sota la forma en aquest cas de dos annexos, l'autor recull una primera llista de voluntaris ponentins i pirinencs identificats en les centúries i columnes aixecades per Estat Català, com a resultat d'una tasca feixuga de recollida de dades en els diferents arxius civils i militars que figuren al final del treball i que, quan ha estat possible, s'han confrontat amb el testimoni i el record dels membres supervivents de les famílies corresponents, amb una informació fins avui del tot inèdita sobre el volum i l'origen de l'aportació real d'Estat Català a l'esforç bèl·lic republicà, centrat en aquestes contrades lleidatanes. I en una segona llista, de manera igualment inèdita, es recullen els noms, edats i professions dels militants ponentins internats en camps de concentració de l'Estat francès, un cop acabada la contesa peninsular.

En aquest sentit, entre les aportacions d'aquest treball, destaca, sens dubte, la de corroborar fins ara una impressió —gràcies a Dalmau, ja una dada contrastada—, com és la importància qualitativa i quantitativa dins

el conjunt d'Estat Català de la militància procedent de les contrades lleidatanes aquí contemplades, i, a manca d'un estudi paral·lel referit a altres zones del país que ho ratifiqui definitivament, molt per sobre del nombre de membres d'altres procedències geogràfiques dins la formació independentista estudiada.

Fa temps tinguérem l'oportunitat d'emfasitzar la transcendència del procés de trasbals cap a un medi urbà d'àmplies capes camperoles de la Catalunya interior en plena efervescència del desenvolupament industrial i urbanístic barceloní per a la formació del també anomenat "nacionalisme intransigent". Oposat a la transigència del sector més conservador del catalanisme, aquest independentisme en formació assolí aproximadament a finals de la dècada de 1910 la configuració d'un espai polític propi, il·lustrat per l'adopció de la bandera estelada com a símbol icònic distintiu seu.

Durant els anys vint del segle xx aquesta procedència comuna de les contrades occidentals es reflectí en l'aparició de futurs dirigents separatistes, esmentats per Dalmau, com és el cas, per exemple, dels borgencs Ramon Fabregat o Ramon Arrufat; del balaguerí Josep Carner i Ribalta; dels germans Xammar, especialment Josep Maria, de Juneda; o de l'anomenada "colla dels Badia", amb el també borgenc Joan Cornudella i Barberà; la seva dona, Maria Feixa, de Vilaller; llur futur consogre, Josep M. Carré, de Vinaixa; els germans Oriol Anguera, de Linyola, i, evidentment, els ja esmentats germans de Torregrossa.

Hem al·ludit precisament a la influència exercida per Miquel i Josep Badia, al capdavant de les JEREC, sobre els joves estatistes protagonistes d'aquest llibre, intentant tirar endavant una nova estratègia gradual del separatisme durant els primers anys republicans, coincidents amb el període de més gran obertura dels canals de participació política, sense renunciar quan fos necessari a l'arrel insurreccional que portés directament a la independència, com es demostrà el 6 d'octubre de 1934.

Tampoc no se li escapa a ningú la determinant influència per explicar aquesta abundant militància de joves del nacionalisme intransigent a les comarques occidentals de la figura cabdal de Francesc Macià, vilanoví de naixement, però lleidatà d'actuació política i personal. I abans que la trajectòria de l'Avi estengués la seva decisiva empremta per les comarques occidentals, seguint aquesta cronologia cap enrere, com ho ha posat de manifest el centenari de la seva mort el 2019, hem pogut posar l'èmfasi en

la tasca fins ara poc coneguda d'Enric Arderiu i Valls. Nadiu de Linyola, un dels "quatre primers locos" promotors del catalanisme ponentí, esdevingué transcendental mentor de Macià en la seva travessia política cap a l'independentisme. Polifacètic erudit i professor d'una institució cabdal en aquestes terres com el Liceu Escolar de Lleida, Arderiu fou un dels principals responsables de conduir cap a les files del catalanisme el republicanisme lleidatà encapçalat per Alfred Perenya, Pere Mies o Humbert Torres, i, en definitiva, feu possible que, des d'arrels lleidatanes i no barcelonines, les posicions polítiques de Macià es trobessin menys vinculades amb els interessos d'una Catalunya industrial radicada a Barcelona i personificada per Cambó, tradicionalment inclinada a la transigència i el pacte amb Madrid.

Tot plegat, enguany precisament, quan la commemoració dels cent anys de la fundació del seu primer partit polític, Estat Català, ens parla d'una certa longevitat del desenvolupament organitzat de l'independentisme polític, aquest llibre de Ferran Dalmau, com els dos anteriors, esdevé una contribució imprescindible a l'hora d'aprofundir en el coneixement, encara limitat, que tenim d'aquesta trajectòria centenària.

Certament, sobretot en els darrers anys, diversos estudis i treballs d'investigació han començat a omplir algunes de les moltes carències que teníem encara sobre la història d'aquest moviment. Però si en algun apartat es detecten encara les fortes mancances pel que fa a la seva trajectòria històrica, és el de l'àmbit local i comarcal, la perspectiva més menuda del que ha estat el periple independentista, imprescindible per a complementar, ratificar-ne o rectificar-ne, i, en tot cas, omplir-ne, el coneixement general.

En aquest sentit, és balder mencionar-ho, esperem que s'afegeixin noves aportacions a la tasca desenvolupada aquí amb èxit per Ferran Dalmau i puguin contribuir, com el treball present ho fa amb escreix, a cobrir les mancances assenyalades sobre la història d'aquest moviment polític.

I no voldríem concloure sense expressar el desig que Ferran Dalmau no tanqui la via investigadora oberta amb aquesta trilogia, sinó que en un futur ens pugui oferir nous treballs que segueixin furgant en el coneixement de l'independentisme català, també des d'aquesta imprescindible mirada occidental del nostre país.

FERMÍ RUBIRALTA I CASAS
Historiador i doctor en ciència política
Santutxu (Bilbao), octubre de 2022

Introducció

Malgrat que acaba de complir cent anys d'existència (1922-2022), Estat Català, el partit pioner en el camp de l'independentisme d'esquerres, continua sent, paradoxalment, un fenomen escassament estudiat i divulgat.

És a redós dels actes de commemoració del seu centenari que han començat a veure la llum els primers treballs d'investigació sobre l'organització separatista i el paper jugat al llarg de la seva dilatada trajectòria política, així com d'altres centrats en alguna de les seves fases històriques, com és el cas de l'època viscuda sota la dictadura franquista.

Prèvia a la de la dictadura, però, hi ha la breu i alhora intensa etapa que abasta el període 1936-1939, amb el rerefons de la guerra civil i la lluita contra el colpisme, orfe encara d'un treball en profunditat que aporti llum sobre la vessant politicomilitar del partit en l'àmbit català. Tot i els centenars d'investigacions sobre el conflicte bèl·lic existents, siguin les centrades en els àmbits de la rereguarda revolucionària, el front de guerra o la diàspora i l'exili republicans, les aportacions sobre les vicissituds de l'independentisme organitzat en aquest trienni han estat escasses i poc acurades. Sovint, el paper d'Estat Català durant la Guerra Civil de 1936-1939 i el període revolucionari ha quedat eclipsat pel pes del federalisme republicà d'Esquerra Republicana de Catalunya, hegemònic sota la presidència de la Generalitat de Catalunya amb Lluís Companys; en general, s'ha escrit poc i malament sobre l'aportació feta pel separatisme: no s'ha explicat correctament quines van ser les seves forces militars, on i com van combatre o quin tribut de sang van pagar, tampoc no s'ha estudiat la procedència, l'extracció social o el pes qualitatiu i quantitatiu de la seva militància i tot just s'ha apuntat quin va ser el seu rol respecte de la resta de partits, sindicats, organismes populars i institucions governamentals en l'esdevenidor dels

principals esdeveniments polítics del període revolucionari. Sintetitzant, la historiografia oficial ha diluït o minimitzat sempre el paper jugat per Estat Català dins del calaix de sastre amb diverses etiquetes “els partits nacionalistes”, “els grups minoritaris”, “les milícies antifeixistes” o “l'exèrcit roig”.

L'interès investigador d'aquesta recerca se centra a aportar informació sobre les mancances esmentades i alhora reprendre el fil de la reconstrucció històrica de la travessa de l'independentisme d'esquerres a les comarques del Pirineu occidental i de les terres de Ponent que, en ordre cronològicament invers, va començar amb l'estudi i l'anàlisi de la trajectòria de l'esquerra independentista contemporània i va prosseguir amb la biografia dedicada a la figura de Joan Culleré i Ibars, qui personifica la continuïtat històrica entre el vell separatisme insurreccional de la primeria de segle amb l'independentisme d'esquerres modern en aquest àmbit territorial.¹

Així doncs, per contextualitzar-ho tot, cal retrotreure'ns a la data del 8 de juliol de 1922, a la seu barcelonina del CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria), on Francesc Macià hi fundava Estat Català. El partit separatista encetava una primera època sota el guiatge de l'exmilitar, la figura més cabdal i emblemàtica d'aquest espai polític en el segle xx. Una etapa de nou anys que duria al seu cabdill a articular i impulsar una jove organització que combinava separatisme i qüestió social i, que, inspirada en l'alçament de Pasqua irlandès, apostava per articular un moviment insurreccional per alliberar Catalunya per la via armada. L'aposta, però, aviat xocaria amb els primers decrets de persecució del conjunt del catalanisme promulgats pel general Miguel Primo de Rivera, qui instauraria a partir de l'any 1923 un règim totalitari amb l'excusa de les tensions revolucionàries, estroncant el desenvolupament —tot i que no el creixement— de l'aposta de política i organitzativa de Macià i els altres líders més visibles del separatisme, els quals, perseguits, emprengueren rumb cap a l'exili immediatament.

De l'exili estant, Francesc Macià i els seus guanyarien adhesions i suports arreu del món per a la causa insurreccional en protagonitzar la temptativa armada del complot de Prats de Molló (1926), amb el seu posterior

1. DALMAU I VILELLA, Ferran, i SANCHO I CEPERO, David: *Fills de la vuitena. 50 anys d'esquerra independentista a l'Aran, el Pirineu i Ponent*. Lleida: Pagès editors, 2019; DALMAU I VILELLA, Ferran: *Joan Culleré i Ibars (1916-1995). La llibertat per maleta*. Lleida: Pagès editors, 2021.

judici a París per, més tard, fruit dels acords presos en el marc del Pacte de Sant Sebastià, unir esforços i acabar pactant la integració del partit separatista dins d'Esquerra Republicana de Catalunya el 19 de març de 1931. La decisió d'interrompre la curta trajectòria vital d'Estat Català —mantenint viu el separatisme dins de les JEREC (Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya–Estat Català)—, presa per mirar de fer possible una candidatura unitària per abatre el règim monàrquic espanyol que tan bé havia conviscut amb la dictadura militar i que provocaria una seqüència d'esdeveniments que, sintetitzant molt, acabarien amb la proclamació de la República Catalana per part del mateix Macià el 14 d'abril de 1931, seria també la decisió que clouria la primera etapa orgànica del partit.

En aquesta, que acaba l'any 1931, Estat Català o “el partit de Macià”, com era conegut en moltes contrades, gaudí d'un notable suport social en el conjunt del rerepaís i, en especial, a les terres de Ponent. Un dels símptomes més evidents del seu profund arrelament social és la proliferació de quadres polítics que protagonitzarien gràcies a Francesc Macià els principals episodis insurreccionals esmentats anteriorment. Figures com el borgenc Ramon Arrufat i Arrufat, el balaguerí Josep Carner i Ribalta, el metge linyolenc Antoni Oriol, els tres germans torregrossins Miquel, Josep i Anna Badia, el també junedenc Josep Maria Xammar o els seus anèlegs, Antoni, Ramon i Gabriel, en són clars exponents. La major part d'ells, tot i desenvolupar l'activitat política i professional a Barcelona, mantindran sempre la vinculació amb les terres de Ponent d'on són originaris.

Amb Macià mort el Nadal de 1931 i amb el partit separatista renunciant a la seva projecció pública, els elements més significatius del separatisme català es reagrupen a les JEREC, que si bé formalment consten com les joventuts d'ERC (Esquerra Republicana de Catalunya), a la pràctica esdevenen una organització amb vida i dinàmiques pròpies que aglutina bona part del nacionalisme radical. L'altra quedarà dispersa en grups menors com NS! (Nosaltres Sols!), ECPP (Estat Català Partit Proletari) o el PNC (Partit Nacionalista Català).

L'adveniment dels fets del Sis d'Octubre del 1934 com a resposta a l'entrada al govern central de diversos ministres de la dretana CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) provocarà un esclafit revolucionari als carrers de Catalunya protagonitzat per l'Aliança Obrera, la qual,

activant l'axioma acció-reacció, acabarà comportant un seguit de funestes conseqüències repressives que colpejaran la joventut catalana més conscienciada i que seran el caldo de cultiu perfecte per al desenvolupament d'un clima revolucionari previ al cop d'estat del 1936.

És a partir d'aquest any 1936 que el partit de Macià unifica el conjunt del separatisme —amb el PNC i NS! inclosos—, rejoyeneix la seva direcció política i, sense la figura simbòlica de líder separatista al seu capdavant, emprèn una segona etapa de vida enmig de l'agitada vida política catalana dels anys trenta del segle xx. Una etapa curta però molt intensa, que s'engega amb la refundació d'Estat Català els mesos previs a l'aixecament militar protagonitzat pel general Franco i la tropa de Melilla contra el Govern de la República, secundat en altres guarnicions militars peninsulars, que provoca l'esclat de la guerra. Pel fet que és un procés de creixement forçosament accelerat pels esdeveniments externs i interns que se succeeixen, com són el context polític, la pèrdua del lideratge exercit per l'exconseller Dencàs o l'allau de militància sense experiència política prèvia que hi fa cap, el partit patirà de manca de cohesió interna i de concreció de línies polítiques clares, més enllà d'un genèric corpus ideològic compartit.

És precisament en aquest període al llarg del qual és perllongarà la guerra (1936-1939) acotat també en l'àmbit estricte del Pirineu occidental i les comarques de Ponent, on cal circumscriure els fets que es narren en aquest treball, que vol abastar l'activitat i les vicissituds d'un partit i la seva militància que es veu obligat a articular-se amb ràpidesa políticament i militarment, alternant l'activitat política en la convulsa rereguarda amb la militar en el front de guerra i que, per diversos motius, gaudeix d'una forta prèdica en les comarques interiors i occidentals del país, fruit d'un corrent de simpatia creixent atribuïble a múltiples factors. Un d'ells és la consolidació del lligam de l'organització a la figura de Macià, però no pas l'únic com per establir un vincle tan profund a les comarques situades a l'oest de Catalunya com succeirà: el seu nacionalisme intransigent, l'efecte bumerang per raó del seu bandejament de les institucions municipals i autonòmiques des d'on s'exerceix el poder —i que li atorgarà una aurèola de partit contestatari—, la no participació en els excessos violents protagonitzats per les patrulles de control en la rereguarda, les gestions encaminades a preservar la vida de catalanistes dretans perseguits, el sentit d'estat mostrat en suport del govern català quan actua amb enfocaments polítics autocentrats que

provoquen el xoc amb el poder central o la sensibilitat manifesta cap als problemes del món agrari —on hi planteja una visió pròpia que connecta amb el tarannà minifundista de la pagesia catalana davant les pulsions confiscatòries d'alguns comitès—, per esmentar-ne alguns.

Sigui pel que sigui, aquesta connexió entre un independentisme que s'autodefineix obrerista i les terres de Ponent en el tram cronològic 1936-1939 no és comparable amb la de cap altra regió o realitat supracomarcal catalana, com ho demostra el número de mítings estatistes programats, la proliferació de casals i delegacions locals obertes o l'insòlit cas de l'allistament de milicians ponentins a la Columna Volant Catalana que en aquest treball es presenta detallat en l'Annex 1, amb noves aportacions sobre el volum i la procedència de la seva tropa destinada al front de guerra.

És la reconstrucció parcial d'una de les dues columnes pròpies que Estat Català va formar al llarg dels primers mesos de guerra, a partir de les fitxes de milicians estatistes localitzades entre les emplenades pels sindicats i partits integrants del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya i que es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Segons aquestes, la Columna Volant Catalana comptà amb un mínim de 879 milicians voluntaris mobilitzats —no simultàniament— procedents, sobretot, de Barcelona i la seva àrea d'influència, però també amb una altíssima xifra de xicots oriünds de les terres de Ponent, en un nombre no inferior als 209 milicians. Una xifra que suposa, almenys, el 23,77% del total d'efectius enrolats que s'han documentat. Unes xifres que, circumscrites a l'àmbit de la Franja de Ponent, el Pirineu occidental i les terres de Ponent i si es té en compte l'escàs pes demogràfic d'aquestes comarques en la dècada dels anys trenta del segle xx, resulten del tot sorprenents si les comparen amb els minsos efectius procedents del camp de Tarragona, la Catalunya central o les comarques gironines, per exemple, i que confirmen la connexió anteriorment exposada.

A l'aportació quantitativament excepcional de milicians voluntaris a la Columna Volant Catalana, cal sumar-hi encara la tant o més important aportació qualitativa d'efectius en l'estructura dirigent, a través, sobretot, de dues figures cabdals per entendre el rumb i l'esdevenidor de l'organització estatista, un cop refundada l'any 1936: d'una banda, el borgenc Joan Cornudella i Barberà, en un primer moment redactor en cap del *Diari de Barcelona*, l'òrgan d'expressió del partit, i després el seu secretari general

més llarg dels trenta-un mesos que durarà la guerra, i, de l'altra, el lleidatà Antoni Blàvia i Esquirol, el cap militar d'Estat Català i personatge de gran pes en la construcció de les milícies estatistes i que esdevindrà comandant de la Brigada Mixta 132 de l'Exèrcit Popular de la República amb la militarització dictada pel govern de la Generalitat de Catalunya. Situats a segon pla darrere la bicefàlia dirigent de Joan Cornudella i Antoni Blàvia com a responsables dels aparells polític i militar d'un partit amb marcat protagonisme ponentí entre els quadres polítics rellevants de l'estructura partidista, emergeixen perfils com el de l'advocat junedenc Josep Maria Xammar i Sala o el del metge lleidatà Francesc Paniello i Grau, tots dos establerts a Barcelona, on exercien professionalment. Ambdós, a més a més, personifiquen la continuïtat històrica entre la primera etapa d'Estat Català liderada per Macià i la segona, a partir de la reactivació. En aquesta segona fila de quadres dirigents, hi podem incloure també la noguerina Reis Bertral i Terré, nascuda a Alòs de Balaguer i amb residència fixada a Barcelona, qui exercirà com a principal dirigent de la secció femenina del partit juntament amb Anna Badia.

En el terreny simbòlic i de referents morals per al conjunt de la militància estatista hi ha, sens dubte, els líders separatistes torregrossins Josep i Miquel Badia i Capell, que van ser assassinats per un grup de pistolers vinculat a la FAI (Federació Anarquista Ibèrica) el 28 d'abril de 1936, tot just tres mesos abans de l'esclat de la guerra i un mes abans de la refundació del partit en la qual treballaven des del seu retorn de l'exili el febrer del 1936. Els dos germans es convertiran en aquest segon període en els autèntics tòtems, juntament amb la figura del president Francesc Macià, també lligat personalment a Alcarràs, Lleida i les Borges Blanques i venerat en aquestes contrades.

Dit això i per mirar d'aproximar al lector a l'univers estatista pirinenc i ponentí del període 1936-1939, en les pàgines ulteriors es presenta un text estructurat en tres grans blocs: el primer, en forma de diari de guerra, recull alguns dels fets i activitats protagonitzats pel partit i la seva militància al llarg dels tres anys durant els quals s'estén el conflicte bèl·lic; el segon, inclou una divuitena de biografies polítiques de rellevants dirigents o d'anònims militants, tots protagonistes d'aquesta etapa de vida organitzativa, i, el tercer i darrer, mostra una reconstrucció dels efectius estatistes enrolats com

a voluntaris per anar a combatre al front en els primers mesos de guerra, així com de les principals conseqüències repressives que els són infligides per l'aparell franquista per causa del seu compromís amb el separatisme militant.

Diari de guerra d'Estat Català a les terres de Ponent i del Pirineu (1936-1939)

ANTECEDENTS: GENER, FEBRER, MARÇ I ABRIL DEL 1936

Al llarg dels primers mesos del 1936, les discrepàncies i les topades, abans esporàdiques, entre els membres del Grup Cultural de Joventut Republicana de Lleida i la pròpia JRLl (Joventut Republicana de Lleida), adherida a Esquerra Republicana de Catalunya, esdevenen, ara, cada cop més habituals. El Grup Cultural, una entitat socioesportiva creada el 1932 per aplegar joves lleidatans atrets i inspirats per la tasca instructiva i esportiva que realitzaven a Barcelona les seccions esportives dirigides pel pioner de l'escoltisme Batista i Roca des de l'organització patriòtica Palestra o les de *rugby* o *football* d'Estat Català i que decideixen emular-la a la ciutat de Lleida, troba l'acollida necessària a les seves pretensions per part de la JRLl, que els cedeix les instal·lacions.

Amb el pas del temps, els joves del Grup Cultural, que es reuneixen a la piscina del Camp d'Esports o al Casal republicà de l'avinguda de Blondel —on arriben a disposar d'un ring—, engeguen una intensa activitat esportiva i associativa molt reconeguda a la ciutat, alhora que en el terreny polític professen simpaties cada cop menys dissimulades cap al separatisme que representen les JEREC (Joventuts d'Esquerra Republicana—Estat Català), sobretot a partir del punt d'inflexió que suposen els Fets d'Octubre de 1934, en què alguns d'ells hi participen activament.

Lluny d'inhibir-se, en les eleccions del febrer del 1936 els joves membres del Grup de la Joventut Cultural, malgrat la creixent tibantor amb la direcció de Joventut Republicana de Lleida que s'està covant, participen activament en la campanya electoral del Front d'Esquerres de Catalunya gràcies a JRLl. És el cas d'alguns dels seus joves membres, com Joan Rostes, Joan Culleré o Francesc Mur, per exemple, que hi assumeixen papers

destacats assistint, organitzant i intervenint en mítings públics arreu de les comarques de Ponent i del Pirineu occidental.

Les esclatxes que separen els membres del Grup Cultural de JRLl, però, es converteixen en insalvables arran de la decisió que pren el partit mare republicà l'abril del 1936, cansat de no disposar d'unes joventuts que segueixin els seu dictats, d'avaluar la creació de les JERC (Joventuts d'Esquerra Republicana de Lleida), en un principi en forma de gestora provisional. Aquestes, amb l'aval orgànic, es disposen a intentar ocupar l'espai sociopolític que prèviament cobria el Grup Cultural a l'hora d'organitzar el jovent nacionalista lleidatà.

En les crítiques públiques cap als elements juvenils de JRLl no enquadrats a les noves JERC que apareixeran, hi jugarà un paper destacat el periòdic *L'Ideal*, afí a les tesis republicanes, que oferirà a les JERC una tribuna d'opinió anomenada "Joventuts", des d'on es dedicaran un seguit d'articles crítics cap als joves membres del Grup Cultural, referint-s'hi com "els amics d'en Dencàs" i titllant-los d'indisciplinats augmentant a poc a poc el to de les acusacions fins al moment de produir-se l'escissió final.

La controvertida decisió de crear les JERC, les crítiques públiques cap al Grup Cultural i la proximitat professada pels seus membres cap a les posicions polítiques defensades per Estat Català acabaran provocant la ruptura definitiva dels joves agrupats en l'entitat socioesportiva amb el partit republicà. Aquells, acabaran marxant de JRLl per constituir el nucli lleidatà d'Estat Català juntament amb un altre nucli de joves que havien fundat el grupuscle Catalunya Occidental, amb Josep Clota al capdavant. Uns i altres eren membres o veterans també de la Unió d'Estudiants Antifeixistes, com els propis Francesc Mur o Joan Rostes, un espai de participació política i estudiantil on haurien coincidit.

A la pràctica, el procés d'allunyament del Grup Cultural respecte de JRLl-ERC manté un paral·lelisme molt pronunciat amb la situació que es dona en l'àmbit català amb l'allunyament de les Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya–Estat Català, dirigides per Josep Dencàs, respecte a Esquerra Republicana de Catalunya. En ambdós casos, tot i que amb sigles i dinàmiques diferents, els elements juvenils abracen el separatisme i deixen enrere la convivència amb el republicanisme federalista representat pel seu partit mare.

Tanmateix, paral·lelament a tot l'embolic ocasionat pel procés de sortida dels joves del Grup Cultural de JRLI, és produeix un altre episodi disruptiu que sacseja consciències i incrementa notablement les simpaties del jovent nacionalista cap a les tesis d'Estat Català, com és l'assassinat dels dirigents polítics originaris de Torregrossa Josep i Miquel Badia i Capell a mans de pistolers de la FAI. A la Catalunya occidental, d'on eren originaris, i a les Garrigues històriques en especial, el luctuós episodi és viscut amb molta intensitat i indignació per la dilatada trajectòria i el pes polític dels dirigents estatistes recentment retornats de l'exili, que estaven treballant en la recomposició del partit separatista quan els van matar, el 28 d'abril de 1936.

Maig del 1936

Dijous, 21, dissabte, 23 i diumenge, 24. Sota el lema "Catalunya lliure i llibertat de l'home", se celebra a l'estatge social del CADCI de Barcelona el congrés de refundació d'Estat Català, amb l'assistència de mil cinc-cents delegats en representació dels 5.873 militants de què diu disposar com a organització independent. El parlament d'obertura corre a càrrec de l'exconseller Josep Dencàs i se centra a justificar la seva actuació en els fets del Sis d'Octubre del 1934. Entre l'ampli número de delegacions locals i comarcals que assisteixen al congrés, de les comarques de Ponent hi són presents afiliats de les Joventuts d'Estat Català de les Borges Blanques, Juneda i Lleida. I, des del Pirineu occidental, hi assisteixen les Joventuts d'Estat Català de la Seu d'Urgell. Precisament, redactades per la militància provinent de les terres de Ponent, les resolucions subscrietes i defensades per les delegacions de Lleida i les Borges Blanques, que propugnen la separació d'Estat Català respecte d'ERC, són àmpliament secundades i s'accepten per aclamació.

La primera part del text de la resolució lleidatana, de caràcter introductori, estableix la necessitat de lligar l'anhel independentista amb la lluita de classes: "l'alliberament de les nacionalitats sense tenir en compte la inferioritat d'una classe social, que també té dret a la llibertat, seria una utopia romàntica: propugnar l'alliberament d'aquella classe social bandejant l'aspecte nacional que l'integra, seria una contradicció evident i una negació de l'ideal de llibertat que tan sagrat ens és. Ambdós problemes, que nosaltres

hem de considerar unificats per la mateixa afinitat que els uneix, tenen una solució que està a les nostres mans”.

Tanmateix, considera que ha arribat l'hora de separar els camins amb ERC, molt criticada per propugnar posicions polítiques ambigües en ambdós terrenys, tant el nacional com el social: “I en aquest moment creiem que ve al cas impugnar la nostra permanència al si d'ER de C. Ens separen les diferències profundes; tant, que l'*statu quo* creat com a conseqüència dels fets d'octubre toca al seu fi. I serà millor, i més honest, tant pels uns com pels altres”, mentre marca un horitzó nítid en el terreny social: “Estat Català haurà de propugnar una solució del problema social, amb una concepció del socialisme ajustada a les característiques peculiars de Catalunya.” En altres punts, la resolució versa sobre la necessària prevenció davant la possible infiltració d'arribistes a l'organització, apel·la a la disciplina dels seus militants i aposta per la democràcia interna de l'organització, supeditada als interessos generals del país.

Finalment, el text que resultarà constituïu d'una nova realitat orgànica és tanca amb un darrer paràgraf que sintetitza els ideals propugnats pel partit naixent: “En resum, que l'estructura d'ESTAT CATALÀ evidencii en tots els seus aspectes el doble ideal que ens agermana a tots: Catalunya lliure i la llibertat de l'home plasmada en una concepció socialista que garanteixi la igualtat per a tots i constitueixi la concreció d'una veritable justícia social.”¹

A partir d'aquí, altres grups separatistes de menor pes i transcendència, s'adrecen al partit recent creat per integrar-s'hi, com és el cas del PNC i NSI, intuïnt l'oportunitat de reagrupar l'espai polític. Tot i que l'extracció social burgesa de la militància que forma el primer i l'apoliticisme militarista del segon sembla que podria lligar poc amb el rumb obrerista i emancipador de la classe treballadora que adopta el nou Estat Català, aquestes diferències gairebé no es reproduiran.

1. CATALÀ, Fidel: “El Congrés nacional d'Estat Català [...] Les proposicions de Lleida i Les Borges Blanques propugnant per la separació d'Estat Català d'Esquerra Republicana de Catalunya foren acceptades per unanimitat al crit de Visca Estat Català! i el cant d'«Els Segadors» i «La Internacional», *ESTAT CATALÀ, Òrgan del partit*, 1 (30 de maig de 1936), p. 1 i 2.

Juny del 1936

Reagrupat tot l'espai insurreccional sota el lideratge de Josep Dencàs i en el partit que duu les sigles històriques de l'organització aixecada pel president Francesc Macià, i enmig d'un conflictiu context social marcat pel clima prerevolucionari que ens situa a les vigílies de l'esclat de la guerra, Estat Català és una organització política heterogènia en el terreny social, en procés de formació, extremadament jove pel que fa al gruix de la militància i mancada de quadres polítics orgànics i de dirigents suficientment preparats i experimentats per afrontar la complexitat i les necessitats que el moment polític requereix.

És també, però, l'expressió política representativa d'amplis sectors de les classes populars catalanes, que fan de la radicalitat nacionalista i l'emancipació de la classe obrera dos objectius indestruïbles. I, com a tal, emprèn una accelerada cursa política on haurà de competir amb partits i blocs políticsindicals consolidats i hegemònics com el POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista), el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya), la FAI (Federació Anarquista Ibèrica) o ERC, que es reparteixen les parcel·les de poder i que sovint utilitzaran els nacionalistes com a boc expiatori sobre el que faran recaure tota la bel·ligerància per evitar-ne la consolidació i capacitat d'intervenció política, allunyant-los de qualsevol opció per marcar el rumb del govern i les institucions del país.

Divendres, 12. Consumada la separació d'ERC, veu la llum el tercer número d'*Estat Català*, l'òrgan del partit, editat a Barcelona. En aquest hi apareix publicada una nota de premsa sotasignada pels estatistes borgencs Josep Saleses i Lluís Corretgé en representació de la Joventut d'Estat Català de les Borges Blanques en què desmenteixen una altra nota apareguda prèviament al periòdic *La Humanitat* —lligat a ERC—, on, en representació del Centre Republicà d'Esquerra d'aquesta població, es protestava pels acords constituents adoptats en el congrés fundacional estatista. El fet que les joventuts republicanes segueixin anomenant-se JEREC (Joventuts d'Esquerra Republicana—Estat Català) amb posterioritat al congrés en què el separatisme havia recuperat la sigla històrica, contribueix a augmentar el confusionisme entre les joventuts d'ERC i Estat Català, que mantenen oberta la pugna per retenir i emprar públicament el nom de l'organització.

Divendres, 19. A la capital de Ponent, a través de les pàgines del periòdic *L'Ideal*, lligat a Joventut Republicana de Lleida, les recentment constituïdes Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya acusen als joves pertanyents al Grup Cultural de JRLl d'estar immersos en els treballs de constitució d'una delegació d'Estat Català a la ciutat.

[...] Contra la indisciplina

Han arribat fins a nosaltres, confidències de reunions, conciliàbuls i assemblees gairebé clandestines, encaminades a constituir una secció lleidatana d'Estat Català.

No hi tindríem res a dir si no fos que en aquestes reunions i conciliàbuls hi prenen part elements afectes a la disciplina d'Esquerra Republicana de Catalunya. I això és el que nosaltres no volem deixar passar, sense la nostra protesta més enèrgica.

Bé està que es constitueixin seccions de partits polítics, el que no pot ésser, però, és una convivència de disciplines, màxim encara, quan aquestes disciplines per raons a l'abast de tothom, estan en oberta pugna. Qui hagi d'escoltar, que escolti. Avui, ens limitem a aquest breu comentari. Estem disposats, però, a deixar en descobert a tots aquells que, abusant de la privilegiada situació de militants d'un partit, es dediquen a la tasca de proselitisme a favor d'una altra disciplina que, ens consta, està disposada a trencar llances en contra d'Esquerra Republicana de Catalunya.²

Juliol del 1936

En els primers esdeveniments immediats a l'aixecament militar contra el Govern de la República del 18 i del 19 de juliol, la militància d'Estat Català pren un paper destacat en els enfrontaments armats que es produeixen pels carrers de Barcelona, com es desprèn de l'important número de baixes que els estatistes pateixen, xifrades pel *Diari de Barcelona* en quaranta-tres militants caiguts o ferits intentant apaivagar l'aixecament dels militars insurrectes al llarg dels dos primers dies.

Malgrat que el partit és exclòs de poder participar en els organismes populars —Front Popular, Front d'Esquerres o Comitè Popular de Milícies

2. Arxiu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. "Joventuts-JERC", *L'Ideal*, setmanari afiliat a l'Esquerra Republicana de Catalunya, 25 (19 de juny de 1936), p. 5.

Antifeixistes de Catalunya, per exemple— que es constitueixen una vegada vençuda la resistència colpista, al carrer hi tindrà un protagonisme guanyat a pols amb la requisita d'armament i per la combativitat de la seva militància. Tanmateix, com la resta de forces antifeixistes que s'apoderen de diaris i ràdios a la capital catalana, així com d'edificis públics o propietat de l'església o d'elements dretans evadits, Estat Català ocupa la primera setmana del període revolucionari les instal·lacions de L'Oro del Rhin, antic local de ball i cafeteria situat a la Gran Via, número 601, per convertir-lo en el quarter de les seves milícies. També requisa el palau del marquès de Camp per instal·lar-hi un hospital de sang i es fa amb el control del *Diari de Barcelona*, que converteix en el seu portaveu oficial. Tot seguit, aborda els preparatius necessaris per a procurar la seva participació en l'Operació Mallorca, d'acord amb un pla per alliberar les Illes Balears —a excepció de Menorca, que està en poder dels republicans— del control dels partidaris de Franco mitjançant la promoció d'un alistament generalitzat de voluntaris als dotze estatges socials que el partit separatista té oberts a la ciutat de Barcelona.

Al mateix temps, a Lleida, l'oficial de complement Antoni Blàvia i Esquirol, que està de permís del servei militar a Jaca, al Pirineu d'Osca, es posa a disposició del delegat d'ordre públic de la ciutat i articula amb rapidesa un petit grup paramilitar de voluntaris que té la finalitat de controlar els avalots que els sollevats o grups de dretans incontrolats intenten organitzar als carrers de la capital de Ponent.

L'endemà, a la Casa Cros s'hi havien fet forts quatre o cinc falangistes, però es rendiren aviat. Hi havien anat alguns de l'Esquerra i el Blàvia, i amb la Guàrdia d'Assalt, que estava desarmada, van baixar des d'El Recorrido fins allí, amb el tinent coronel d'infanteria Josep Martínez Vallespí [...].³

El Castell, a la part alta de la ciutat on hi ha aquarterat un regiment d'infanteria, esdevé d'immediat el centre neuràlgic de l'activitat revolucionària i els voluntaris que s'hi personen són organitzats ràpidament pels militars que prepararen l'enviament d'efectius per sufocar les rèpliques de l'alçament de la guarnició de Melilla que en algunes poblacions aragoneses limítrofs amb Catalunya, sí que ha triomfat. Un dels primers a fer-ho junt amb els primers

3. DALMAU I VILELLA, Ferran: *Joan Culleré i Ibars (1915-1995). La llibertat per maleta*. Lleida: Pagès editors, 2021, p. 33.

contingents de milicians llibertaris i poumistes és l'estatista Antoni Blàvia, qui es trasllada primer cap a Binèfar (Aragó) i després a Tamarit de Llitera (Franja de Ponent), per apaivagar els revoltats que controlen les dues poblacions després de l'aixecament.

Paral·lelament a l'aixecament de les primeres columnes, als pobles i ciutats del país es constitueixen els comitès populars que al llarg dels primers mesos del període revolucionari prendran el poder en l'esfera local i regiran la vida política als seus respectius municipis en representació dels partits i sindicats d'esquerres i amb l'exclusió dels partits dretans. Aquests comitès revolucionaris, al seu torn, s'apropien de les competències d'ordre públic que deleguen a les patrulles de control que aixequen.

Com a arreu, la militància d'Estat Català de les terres de Ponent serà partícip d'aquesta estratègia, col·laborarà en la constitució de desenes de comitès locals, on ostentarà responsabilitats de govern similars a les d'un regidor, com són els casos d'Aitona o les Borges Blanques —amb almenys dos integrants, respectivament, en cada comitè—, per exemple i, en alguns casos, arribarà a presidir-los directament a través d'una figura de govern no representativa i assimilable a la d'un alcalde, com és el cas dels estatistes Josep Pinyol i Reig,⁴ president del comitè dels Torms (les Garrigues); Fabià Fontova i Coromina,⁵ president del comitè de Belianes (Urgell) o Baptista Guillaumet i Bertran,⁶ president del comitè de Rosselló (Segrià). Al Pirineu occidental, en una dinàmica similar, Gal Vives i Boixadós,⁷ contractista d'obres i també afiliat a Estat Català, serà escollit primer president del comitè d'Esterrí d'Àneu (Pallars Sobirà), el juliol del 1936.

4. CDMH. "Causa General de Lérida y su provincia. Pieza separada 61. Término municipal de Granadella (Borjas Blancas)", Ajuntament de la Granadella, 27 de juny de 1944, lligall. 1.462, caixa 2, expedient 29, p. 11 i 17.

5. Archivo General Militar de Guadalajara. "Propuesta de conmutación de pena y certificado de resolución ministerial de Fabià Fontova i Coromina", Ministerio del Ejército, Comisión Central de Examen de Penas, expedient 750.98.

6. CDMH. "Causa General de Lérida y su provincia. Pieza separada 145. Término municipal de Rosselló", Ajuntament de Rosselló, 29 d'octubre de 1941, caixa 1464, expedient 28, p. 17.

7. Archivo del TMT3. "Consejo de Guerra Sumarísimo de Gal Vives i Boixadós", número de causa 412, expedient 31.027, caixa 1.683; i també CDMH "Causa General de Lérida y su provincia. Pieza separada numero 239", lligall 1.466, caixa 2, expedient 37, foli 10, de 24/06/1938.

© del text: Ferran Dalmau i Vilella, 2023

© del pròleg: Fermí Rubiralta i Casas, 2023

Fotografia de la coberta: Sierra d'Alcubierre (desembre de 1936). Hans Hutter. Font: Archiv Zeitgeschichte, Zürich

© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2023

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: abril de 2023

ISBN: 978-84-1303-453-9

DL: L 111-2023

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.